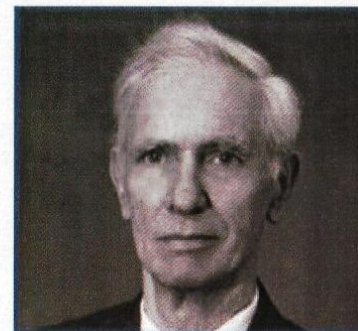

Острозька районна бібліотека

**Життєва і творча місія
Миколи Ковальського**

/До 80-річчя від дня народження/

Острог-2009

Підготовлено:
Васильчук К. А.

За більше ніж чверть століття наукової та викладацької діяльності у Дніпропетровському університеті (1967—1994) своїми власними працями та публікаціями своїх учнів він заклав міцний фундамент для подальшого розвитку українського джерелознавства й досліджень з історії України XVI—XVIII століть.

Засновником дніпропетровської школи джерелознавців — дослідників історичних джерел та розробників методів їх верифікації й використання — став уродженець Острога, випускник Львівського університету Микола Павлович Ковальський (1929—2006). За більше ніж чверть століття наукової та викладацької діяльності у Дніпропетровському університеті (1967—1994) своїми власними працями та публікаціями своїх учнів він заклав міцний фундамент для подальшого розвитку українського джерелознавства й досліджень з історії України XVI—XVIII століть. Він поставив дніпропетровське українознавство на історіографічну карту України, а Україну — на історіографічну карту тодішнього Союзу. За його працями та успіхами дніпропетровської школи із захопленням і здивуванням слідували в центрах україністики за кордоном — від «братньої» Польщі до «ворожих» США і Канади. В умовах, коли заняття давньою історією України, а особливо козацькою добою, були фактично під забороною, Микола Ковальський зробив неможливе — створив школу істориків, які присвятили життя дослідженням «націоналістичної» доби в українській історії.

Микола Ковальський народився 19 березня 1929 року в учительській родині. Його батько, Павло Миколайович, закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира, але, не змігши знайти роботу за фахом у Другій Речі Посполитій, став учителем. Мама, Лідія Олександрівна Кікець, донька колишнього директора двокласного училища у Шепетівці, пропрацювала вчителькою у школах Волині з 1914 року до виходу на пенсію 1961 року. Родина була інтелігентна, але трималася осторонь від політики. Зате дядьки Миколи Павловича брали у ній найактивнішу участь. Брат батька, Микола Ковальський, перед революцією був активістом українських партій, 1917 року став членом Центральної Ради, працював у її секретаріаті, а в міжвоєнний період очолював у Варшаві Український Центральний Комітет. Він став однією з українських жертв придушеного німцями, за мовчазної згоди Сталіна, Варшавського повстання 1944 року; загинув у Дахау. Брат матері, Ростислав Кікець, після закінчення богословського факультету Варшавського університету був секретарем православної митрополії.

Талановитого юнака тягнуло до науки. Він закінчує з відзнакою Острозьке педагогічне училище, а 1947 року вступає на історичний факультет Львівського університету, де тоді ще викладали дорядянські кадри українських істориків і були не тільки партійні організатори, а й справжні фахівці зі Східної України. Саме в студентські роки з'явився у Ковальського потяг і до давньої історії (сучасна зводилася хіба що до пропаганди чергових постанов

партії) і до джерелознавства (адже ніщо може бути більш захищене від неминучої ідеологізації, ніж джерело, — справжній першоатом будь-якої історіографічної побудови). Проте відносна безтурботність студентських років швидко відійшла у минуле. 1950 року студент Ковальський змушений був перевестися на заочне відділення. Зробив це з власної, але не з доброї, волі. Як писав пізніше, «перейшов на заочний відділ з морально-етичних і «методологічних» міркувань».

З 1950 року розпочалася дорога Ковальського як викладача. Учням віддавав усього себе. І не мало значення, чи це школярі, у яких молодий педагог був класним керівником, чи студенти, аспіранти або колишні учні, уже доктори, що мали своїх учнів. Таким Ковальський був у школах Острога, у вузах Кривого Рогу та Дніпропетровська, Острозькій академії, де він завершив свою кар'єру науковця і вчителя.

Головний напрям наукової діяльності Миколи Ковальського визначився у Львівському університеті, де після закінчення історичного факультету він навчався в аспірантурі. Дисертація була про зв'язки західноукраїнських земель із Росією у XVI—XVII століттях — політично «прохідна» на той час тема, яка відкривала двері у ширший світ української ранньомодерної історії. Однак почати вивчати її Микола Ковальський зміг тільки в Дніпропетровську, куди переїхав з Кривого Рогу 1967 року. Джерелознавство, яке в 60-х роках набрало нового дихання і в Москві, і в Києві, стало для нього віддушиною, нішею в якій можна було займатися не заполітизованою наукою. Воно відповідало його темпераменту як науковця, бо мав «слабкість» до бібліографічних та архівних описів. Дніпропетровськ отримав в особі Ковальського переможну комбінацію серйозного дослідника з доброю школою і талановитого, наполегливого організатора науки.

Поступово наукова тематика студентських курсових, дипломних праць та наукової продукції факультету, в якій до цього часу або домінували історико-партійні сюжети, або дослідження з історії XIX—XX ст., почала змінюватися. Повіяло романтикою домодерної історії, студенти почали читати джерела та праці іноземними мовами. Науковими авторитетами в новій для Дніпропетровська ділянці були не історико-партійні бонзи, а замовчувані або заборонені дореволюційні та закордонні історики.

Після примусової відставки Петра Шелеста відбувалися масштабна ідеологічна чистка та полювання на закордонних та доморощених «націоналістів».

Дійшла черга й до Миколи Ковальського. Фатального для української історіографії 1972 року він опублікував українською мовою в російськомовному Дніпропетровську невелику книжку під назвою «Джерела про початковий етап друкарства на Україні». У ній йшлося про діяльність Івана Федорова — тема начебто цілком «кошерна» з огляду на постулат про

російсько-українську дружбу, але й саме XVI століття, й використані автором джерела, як кажуть «не внушали доверія».

У пригоді раптом стало те, що Дніпропетровський університет, з огляду на важливість ракетної проблематики, яку розробляли на технічних факультетах, та завдяки потужним покровителям у Москві, вивели з-під контролю Києва та підпорядкували Міністерству вищої та середньої спеціальної освіти СРСР. Видавничі плани тепер затверджували не спеціально натаскані на боротьбу з націоналізмом чиновники в Києві, а більш ліберальні московські бюрократи, які не вбачали нічого негативного в тому, що в Дніпропетровську активно займалися «отечественной» історією, хай і не надто близького часу. Виходило, що об'єктивно вивчати історію України в Україні можна було тільки за умови екстериторіальності, і такі умови надав внутрішнім емігрантам від історії Дніпропетровський університет.

Коли наприкінці 70-х — початку 80-х років Микола Ковальський вийшов на захист докторської дисертації, у Києві в інституті історії йому відмовили — формально численні монографічні публікації мали гриф навчального посібника. Реально тодішня українська академічна еліта не потребувала і боялася докторів з української історії дорадянської доби. Знову в пригоді стала Москва, і хоча й там були свої недоброчинці, захист уже визнаного лідера цілого наукового напряму успішно відбувся у Московському університеті 1984 року.

Дніпропетровськ був і до сьогодні залишається позбавленим як архівів, так і бібліотечних фондів з історії України ранньомодерної доби. Школа Ковальського стала такою несподіванкою в історіографії ще й тому, що народилася в джерельній пустелі. І сам Ковальський, і його учні могли творити тільки завдяки добрій роботі міжбібліотечного абонементу університетської бібліотеки та відрядженням до Києва, Львова, Москви та Ленінграда. Допомогло й московське підпорядкування університету. Із загальносоюзного міністерства прямо

на університет виділяли місця для закордонних стажувань, чого були позбавлені інші українські університети. З нагоди попрацювати у закордонних (переважно польських) бібліотеках та архівах зміг скористатися і сам Микола Павлович, і деякі з його учнів. Важливою у цих поїздках була можливість встановити наукові контакти, повідомити науковий світ про малотиражні дніпропетровські видання. Вони різними шляхами таки потрапляли за кордон. Їх там читали й шукали зв'язків і з Миколою Павловичем, і з його учнями. Відповідальні за науковий обмін московські та київські чиновники, які ніколи не чули ні про Ковальського, ні про його школу, не розуміли, чому дослідники із Заходу — чи то Франк Сисин, чи Патриція Грімстед Кеннеді — так рвалися до закритого для іноземців Дніпропетровська. Важко було повірити, що їх там цікавили не ракети... Незалежність України, на яку в зовні непомітний, але свій і важливий для формування української свідомості спосіб, працювала школа

Ковальського, дуже неоднозначно вплинула на долю і самого керівника, і його учнів. З одного боку, вийшла з підпілля українська ранньомодерна історія. Її дослідники, що зберегли стандарти науковості та об'єктивності в роки, коли ці риси характеризувалися не інакше, як «буржуазний об'єктивізм», стали визначати обличчя нової української історіографії. Микола Ковальський звернувся до тем, які йому боліли, зокрема зробив серію публікацій про Дмитра Яворницького, з котрим його колись так небезпечно порівнювали.

Напряж, що свого часу майже самотужки розвивав Ковальський, тепер набув загального визнання та державної підтримки. У Києві виник Інститут української археографії (видання історичних джерел) та джерелознавства на чолі з Павлом Соханем та Ярославом Дашкевичем. У Дніпропетровську відкрилася його філія — перша присутність у місті гуманітарних установ Академії наук з часу погрому 30-х років. Але незабаром далася взнаки фінансова скрута, філії почали закриватися, а учні Ковальського перебиратися до Києва. Погіршилася атмосфера в університеті, звідки почали виживати «докторів Ковальського» — частково з ідеологічних (знову звинувачення в націоналізмі!), частково з суто кон'юнктурних та кар'єрних причин. В 994 року покинув Дніпропетровськ і сам Микола Ковальський. Він повернувся до рідного Острога. Повернувся не доживати, а знову будувати на порожньому місці українську науку. У 65 років він став першим проректором з наукової роботи Острозького вищого колегіуму, а потім академії. Своїм науковим авторитетом, знаннями, енергією він сприяв відродженню першої в Україні школи нового типу — волинських Афін. Разом із ним переїхали до Острога троє його учнів.

Микола Павлович знову починав з нуля — без фахової бібліотеки, архівів, відповідних умов праці.

Уже з Острога, відповідаючи на запитання Євгена Чернова, свого колишнього колеги по роботі у Дніпропетровському університеті, Микола Ковальський, оглядаючись на пройдений життєвий шлях, зазначив, що майже все життя займався виключно українською історією, «бо на глибоке переконання автора (це він про себе), за нас це ніхто не зробить і не маємо чого віддавати нашу історію на відкуп «іншим»...

Микола Павлович Ковальський помер 5 жовтня 2006 року. Він помер там, де й народився, - в Острозі, у батьківській хаті, завершивши життєву одісею, що об'єднала воедино географічно, історично та культурно віддалені частини Батьківщини, зробивши її крашою, людянішою та свідомішою себе і своїх джерел.